PROVINCIE Noord-Holland

Monumenten Inventarisatie Project Noord-Holland

Wognum

Gemeentebeschrijving, december 1991

Foto omslag:
Voormalige pastorie uit 1870
aan de Raadhuisstraat 12 te
Wognum.

Inhoud

Verantwoording *5*

1. **Inleiding** *7*

2. **Bodemgesteldheid** *9*
2.1 Bodemsoorten *9*
2.2 Reliëf *9*
2.3 Afwatering *9*

3. **Grondgebruik** *13*
3.1 Agrarisch grondgebruik *13*
3.1.1 Verkaveling *13*
3.2 Landschapsbeeld *14*

4. **Infrastructuur** *15*
4.1 Landwegen *15*
4.2 Waterwegen *15*
4.3 Dijken en kaden *15*
4.4 Spoorwegen *15*

5. **Nederzettingsstructuur** *17*
5.1 Algemeen *17*
5.2 Wognum *17*
5.3 Nibbixwoud *17*
5.4 Zwaagdijk-West *17*
5.5 Buitengebied *17*

6. **Bebouwingskarakteristiek** *19*
6.1 Wognum *19*
6.2 Nibbixwoud *20*
6.3 Zwaagdijk-West *20*
6.4 Buitengebied *20*

Verantwoording inventarisatie *21*

Geraadpleegde archieven en literatuur *23*

Tabel Bevolkingsontwikkeling *25*

Herkomst afbeeldingen *27*

Afbeeldingen *29*

Register *43*

Colofon *45*

Verantwoording

Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) is ontwikkeld op initiatief van de Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur om geheel Nederland te inventariseren op het gebied van architectuur en stedebouw uit de periode 1850-1940. Het project wordt, in samenwerking met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, uitgevoerd door de provincies en de vier grote steden.

De doelstellingen van het MIP zijn:
- het verkrijgen van een landelijk overzicht van jongere bouwkunst en stedebouw uit de periode midden 19de eeuw – Tweede Wereldoorlog;
- het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode midden 19de eeuw – Tweede Wereldoorlog;
- basisgegevens aan te leveren voor wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedebouwkundig, historisch-geografisch en/of industrieel-archeologisch terrein;
- bouwstenen aandragen voor te ontwikkelen beleid van de drie bestuurslagen ten aanzien van ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg en als basis voor planologische en stedebouwkundige afwegingen;
- selectie- en registratie-activiteiten van de drie bestuurslagen ten aanzien van objecten, ensembles, structuren en gezichten mogelijk te maken.

Voor de uitvoering van de werkzaamheden zijn de provincies in regio's onderverdeeld. Binnen deze inventarisatiegebieden wordt het werk per gemeente verricht. Hiertoe wordt de gemeentelijke indeling van 14 maart 1988 (start MIP Noord-Holland) gehanteerd. Grenswijzigingen van later datum worden bij de betreffende gemeenten vermeld.

Van elk inventarisatiegebied en van elke gemeente wordt een beschrijving gemaakt waarin geografische, sociaal-economische en stedebouwkundige ontwikkelingen binnen het betreffende gebied c.q. gemeente worden geschetst, toegespitst op de periode 1850-1940. Voorts worden waardevolle gebouwen en ruimtelijke structuren uit de betreffende periode in beeld gebracht.

De nu volgende gemeentebeschrijving richt zich op de gemeente Wognum. Voor geografische, sociaal-economische en cultuurhistorische ontwikkelingen in groter verband kan de MIP-regiobeschrijving worden geraadpleegd.

Deze gemeentebeschrijving is tot stand gekomen op basis van vergelijking van kaartbeelden uit circa 1850, 1900, 1920,en 1940, archief- en literatuuronderzoek en inventarisatie in het veld.

Deze gemeentebeschrijving volgt in de eerste vijf hoofdstukken het model voor een regiobeschrijving van drs. L. Prins, Rijksdienst voor de Monumentenzorg 1988. Hieraan zijn een bebouwingskarakteristiek alsmede een verantwoording van de inventarisatie toegevoegd.
De eerste vijf hoofdstukken van de gemeentebeschrijving zijn geschreven door mw. drs. H.S. Danner, beleidsmedewerker van het bureau Monumentenzorg van de provincie Noord-Holland. De inventarisatie werd uitgevoerd door mw. drs. P.E. Devillee, als inventarisator jongere bouwkunst verbonden aan de provincie Noord-Holland. Aanvullende werkzaamheden werden verricht door E. van Amersfoort, projectmedewerker MIP.

Haarlem, december 1991.

1. Inleiding

De gemeente Wognum ligt in de MIP-regio West-Friesland en grenst in het Noorden en Oosten aan de gemeente Noorderkoggenland, in het Zuiden aan de gemeente Hoorn en Westerkoggenland en in het Westen aan de gemeente Opmeer. Het grondgebied van de gemeente beslaat 2.150 ha. De gemeente omvat sinds de gemeentelijke herindeling van West-Friesland in 1979 de dorpen Wognum en Nibbixwoud en de gehuchten Zwaagdijk, Zomerdijk en Wijzend. Bij deze gelegenheid zijn het zuidelijke gedeelte van de voormalige gemeente Sijbekarspel, het westelijke gedeelte van de voormalige gemeente Nibbixwoud en een klein gedeelte aan de noordelijke zijde van de vroegere gemeenten Berkhout en Zwaag bij het tegenwoordige Wognum gevoegd. Aan de westzijde van de voormalige gemeente Wognum heeft men enkele gedeelten afgenomen en bij de huidige gemeenten Opmeer en Westerkoggenland ingelijfd.

In 1414 werden Wognum, Wadway, Nibbixwoud en Hauwert tesamen stadsrechten verleend in het kader van de Westfriese stadsrechtenverlening in die tijd onder de naam "Stede Wognum". Twaalf jaar daarna werd dit stadsrecht weer ingetrokken en kwamen zij te ressorteren onder de rechtsmacht van Hoorn. Zij behielden echter wel hun eigen dorpsbesturen.
Bij keizerlijk decreet van 21 oktober 1811 werd de gemeente Wognum, waartoe Wadway bleef behoren, zelfstandig. Nibbixwoud werd met ingang van 1 januari 1812 samen met Hauwert, Midwoud en Oostwoud en zelstandige gemeente onder de naam Nibbixwoud. Vijf jaar daarna werd de gemeente Nibbixwoud in tweeën gesplitst. Midwoud werd met Oostwoud verenigd en Hauwert met Nibbixwoud.
De huizen van Zwaagdijk ten Noorden van de Zwaagdijk behoorden eveneens tot de gemeente Wognum en hebben als zodanig tot de Franse tijd ook onder Hoorn geressorteerd. De bewoning ten Zuiden van de genoemde dijk behoorde tot de gemeente Zwaag, die sinds 1406 eveneens onder het rechtsgebied van Hoorn viel. In 1795 werd ook Zwaag een zelfstandige gemeente. Deze toestand heeft tot de bovengenoemde gemeentelijke herindeling van West-Friesland bestaan.
Wognum behoort tot het MIP-inventarisatiegebied (MIP-regio) West-Friesland, waartoe eveneens behoren de gemeenten Andijk, Barsingerhorn, Drechterland, Enkhuizen, Harenkarspel, Heerhugowaard, Hoorn, Langedijk, Medemblik, Niedorp, Noorder-Koggenland, Obdam, Opmeer, Sint Maarten, Sint Pancras, Schagen, Stede Broec, Venhuizen, Warmenhuizen, Wervershoof en Wester-Koggenland.
(Zie afbeeldingen 1 t/m 7).

2. Bodemgesteldheid

De bodem van het gebied waarin de gemeente Wognum ligt bestaat uit zware klei, kleiig zand en zandige klei en een complex van kleiig zand tot matig zware klei.

2.1 Bodemsoorten

De basis van het huidige landschap waarin de gemeente Wognum ligt, is gevormd in het Suboreaal (8000-3000 v. Chr.), ten tijde van de Westfriese kleiafzettingen. In deze periode kwamen via het zeegat van Bergen twee transgressiefases voor, van 2500-2000 v. Chr. en van 1500-1000 v. Chr. Het landschap bestond toen uit wadgeulen en kwelders. Nadat rond 1220 v. Chr. het zeegat van Bergen zich gesloten had, verlandde dit getijdegebied en begon er zich Hollandveen te vormen. De kleine kwelders klonken sneller in dan de met zand gevulde geulen, zodat deze als ruggen in het landschap zichtbaar werden. Het landschap veranderde in een gebied van opbollende veenkussens, met radiaal afwaterende veenstroompjes. Door ontwatering van het gebied in verband met ontginning en oxidatie klonk dit veen vanaf de 10de eeuw al in. Hierdoor kwamen de met zand gevulde getijdegeulen hoger te liggen en vormden deze kreekruggen in het landschap. In de 11de eeuw is het veen definitief verdwenen door ontginningen, veenafgraving, turfwinning en overstromingen.

2.2 Reliëf

Het reliëf in het gebied van de gemeente Wognum is gering. De bodem loopt van -0.7 NAP tot -1.7 NAP.

2.3 Afwatering

Het gebied van de huidige gemeente Wognum ligt in het voormalige ambacht van West-Friesland genaamd De Vier Noorderkoggen. Het niveauverschil van de bodem van het gehele ambacht was zeer verschillend en de hoog- en laaggelegen landen en wat daartussenin lag, lagen alle door elkaar heen. Vandaar dat er tot het begin van de 19de eeuw voortdurende onenigheid bestond over het vast te stellen waterpeil dat tot die datum voor het gehele ambacht hetzelfde moest zijn, om, naar de maatstaven van die tijd, aan de boezem van het ambacht geen schade toe te brengen. Vooral de zeer laaggelegen landen die in de minderheid waren, hadden te kampen met een voortdurende wateroverlast. In 1819 werd het alleen de ingelanden van de Spierdijker- en Wognummer-Buitendijkerlanden en de Leekerlanden toegestaan afzonderlijke bemalingen te stichen. Voor de overige landerijen was dit tot 1851 nog op straffe van een hoge boete ten strengste verboden. In dat jaar werd na lang twisten uiteindelijk aparte afkading en uitmaling op de gemeenschappelijke boezem bij een keur toegestaan, die in 1856 vervangen werd door een andere.
Men ziet dan ook dat in de eerste helft van de twintigste eeuw verschillende ongereglementeerde poldertjes, die kennelijk na deze datum onmiddellijk waren ontstaan, gereglementeerd en dat andere polders om verschillende redenen gesticht werden.
De boezem van de Vier Noorderkoggen bestond en bestaat nog steeds uit verschillende kleine sloten en tochten, waarvan slechts enkele voor kleine vaartuigen bevaarbaar waren. Alleen bij Medemblik dienen en dienen nog steeds twee grote plassen, de Grote en de Kleine Vliet, tot verzameling van het boezemwater.
De koggen, de districten waarin het ambacht was onderverdeeld, zorgden ervoor dat het overtollige water van hun district op de gemeenschappelijke boezem van het ambacht terecht kwam.

In 1850 werd de boezem van het ambacht afgemalen door vierentwintig vijzelmolens. Van deze molens stonden er vijftien beoosten Medemblik, die het water uitsloegen op een molenkolk, en vervolgens door twee uitwateringssluizen in de zeedijk op zee loosden. Drie stonden er te Koppershorn, die het water op een molenkolk uitsloegen, dat vervolgens door één uitwateringssluis op zee afwaterde. Tenslotte stonden er drie te Lambertschaag en drie beoosten Aartswoud. Zowel te Lambertschaag als te Aartswoud werd het water op een molenkolk gemalen en door één uitwateringssluis op zee geloosd. In 1869 werd aan de Oosterdijk bij Medemblik een stoomgemaal gesticht waardoor één watermolen bij Koppershorn afgestoten kon worden. Bij grote droogte werd er water uit de Raaksmaatsboezem, de boezem van Geestmerambacht, ingelaten, waartoe er vier inlaatduikers waren: twee bij de overtoom te Opmeer en twee bij de kerk te Spanbroek. Rond 1940 is er in deze situatie nauwelijks verandering gekomen.
Tegenwoordig zijn de molens bij Lambertschaag verdwenen.
Bij Koppershorn zijn ze vervangen door een klein electrisch gemaaltje en tussen Medemblik en Onderdijk staan er in plaats van vijftien molens nu vijf kleine electrische gemaaltjes. Een groot gemaal bij Onderdijk zorgt voor de uitslag van het water op zee. In het kader van de ruilverkaveling in de jaren rond 1980 is er een aanzienlijke verandering in het afwateringssysteem van het gebied aangebracht.

De Buitendijkerlanden
De zogenaamde Buitendijker landen onder Wognum vormen een onderdeel van deze landen onder Spanbroek en Wognum en waren vrij laaggelegen. In 1819 kregen de inwoners van dit gebied het recht om eigen molens op te richten en deze landen af te scheiden van de hoger gelegen gronden. Zij liggen tussen de Zomerdijk en de Molendijk in en worden aan de westzijde begrensd door Zandwerven en de Spierdijk. Rond 1850 werden zij bemalen door twee vijzelmolens. De ene molen stond aan de Zomerdijk onder Wognum en sloeg het water uit op de Zwetsloot. De andere stond bij het Braakje te Zandwerven, aan de hoge gronden aldaar en maalde het water uit op een molentocht waarlangs het water in de Veersloot vloeide. Beide wateringen maakten deel uit van de boezem van de Vier Noorderkoggen. In 1872 werden deze landen onder een waterkering gebracht en werd de polder de Achterkogge gesticht, die zowel onder Spanbroek als Wognum viel. Rond 1900 werd de polder bemalen door een stoomgemaal, staande aan de Noordermeer, waar de Gouwsloot en de Hooikampsloot samen kwamen. Dit was dus in het gedeelte van de gemeente Spanbroek.
Rond 1940 werd de polder bemalen door een electrisch gemaal. Het water werd uitgeslagen op de Vier Noorderkoggenboezem. Sinds 1932 werd in deze bemaling ook die van het zogenaamde Hoornveld opgenomen, dat deel uitmaakte van de vroegere banne Wognum en Wadway. De bemaling geschiedde door middel van twee duikers. Tegenwoordig wateren deze landen af op de Vier Noorderkoggenboezem door middel van twee electrische gemaaltjes, waarvan er één bij Nibbixwoud staat en één bij Zwaagdijk-West.

De Lekerlanden
De ingelanden van de Lekerlanden, die eveneens in 1819 hun gebied mochten afkaden, hebben dat pas in 1849 gedaan.
Deze landen zijn gelegen tussen de Zomerdijk en de Molendijk onder de gemeente Wognum. Zij werden bemalen door drie molentjes, uitmalende op de Zomerdijksloot, die tot de Vier Noorderkoggenboezem behoorde. Alle drie waren het horizontale schepradmolentjes, staande aan de noordoostelijke zijde van deze landen. Bij iedere molen was een inlaatduiker. In 1894 geschiedde de bemaling hier door een windvijzelmolen, staande aan de noordzijde van het gebied. Hier waren eveneens twee inlaatduikers gelegen. Twee jaar later verviel deze aparte bemaling en waterden

deze landen voortaan af op de Westerkogge, door middel van een duiker. Tegenwoordig wordt het water van deze landen door middel van twee electrische gemaaltjes bij Nibbixwoud en een bij Zwaagdijk-West op de Vier Noorderkoggenboezem gebracht.

De hoge landen onder Wognum
De hoge landen onder Wognum werden begrensd door de Zomerdijk aan de zuidzijde en de gemeentegrens van de toenmalige gemeente Wognum aan de noordzijde. Het Zwet vormde de westelijke grens en de huidige E10 de oostelijke. Voor dit gebied werden regels opgesteld omtrent het ophouden van water en het inlaten daarvan uit de Raaksmaatsboezem, de boezem van het daarnaastgelegen Geestmerambacht. Tegenwoordig wateren de hoge landen af door middel van een electrisch gemaal bij Wognum op de Vier Noorderkoggenboezem.

De Kerkepolder onder Wognum
Deze polder, waarvan pas rond 1940 sprake is, was niet gereglementeerd en werd bestuurd krachtens een overeenkomst door het kerkbestuur van de Nederlands hervormde kerk te Wognum. Hij werd bemalen door een vijzelmolen.

De Westerpolder onder Nibbixwoud
Deze polder werd op verzoek van de eigenaren in 1914 gereglementeerd in verband met de toenemende wateroverlast, veroorzaakt door het steeds groter wordende aantal welputten, waardoor zowel de bemaling als het bestuur beter geregeld moesten worden. Rond 1940 werd de polder bemalen door een Amerikaanse windmotorinstallatie. Tegenwoordig is de polder in het kader van de ruilverkaveling aldaar opgeheven.

De polder De Hoop
Ook deze polder werd op verzoek van de ingelanden gerelementeerd en wel in 1919, toen het bestuur van de vóór deze tijd ongereglementeerde polder niet voldoende bestuursdwang uit kon oefenen. Rond 1940 werd deze polder bemalen door een Amerikaanse windmotorinstallatie. Tegenwoordig is de polder in het kader van de ruilverkaveling aldaar opgeheven.

3. Grondgebruik

3.1 Agrarisch grondgebruik

Rond 1850 was het grootste deel van het grondgebied van de huidige gemeente Wognum in gebruik als grasland. In de loop der tijd is er steeds meer ruimte voor de landbouw ingebouwd, doch de veeteelt heeft altijd het grootste deel van de grond in beslaggenomen. Aanvankelijk was de opbrengst van de tuinbouw hoofdzakelijk voor eigen gebruik.
Aan het einde van de 19de eeuw kwam hier verandering in en werd een deel van de opbrengst verhandeld. Met name speelde toen de aalbessenteelt een grote rol. In 1927 was er voor het eerst sprake van glascultuur.

3.1.1 Verkaveling

Wognum
De waaierverkaveling van Wognum behoort oorspronkelijk tot de verkaveling die is uitgegaan van de Baarsdorpermeer, een doorbraak van de Kromme Leek.
Het is een typische, 11de- eeuwse opgestrekte veenverkaveling. Aan de westzijde wordt hij begrensd door de Molentocht en de Strengweg, aan de noordzijde door de Wijzend en de Achterwijzend, aan de oostzijde door de Nieuweweg en aan de zuidzijde door de Kromme Leek en de Baarsdorpermeer.
In dit verkavelingsgebied loopt de verkaveling onder de Zomerdijk en de Wognummerweg door, dat wil zeggen dat deze jonger zijn dan de verkaveling. Vermoedelijk maken zij deel uit van een bescherming tegen de Baarsdorpermeer en de Kromme Leek. De richting van hen is boogvormig. Dit heeft te maken met de waaiervorm waarin de verkaveling totstand is gebracht. Een klein gedeelte van de overige verkaveling van Wognum valt onder die van Nibbixwoud. Sinds 1850 is er aan het karakter van deze waaierverkaveling niets veranderd. Ook heeft er weinig schaalvergroting plaats gevonden. De kavels worden gescheiden door sloten. In het vroegere Wognumse deel aan de oostzijde van de E10 heeft een ruilverkaveling plaatsgevonden en is de oorspronkelijke verkaveling wel verstoord en grootschaliger geworden.

Nibbixwoud
De verkaveling van Nibbixwoud is eveneens oorspronkelijk een 11de-eeuwse, opgestrekte veenverkaveling en uitgegaan van de noordelijke oever van de Kromme Leek. Tot dit verkavelingsgebied behoren ook gedeelten van Wognum en van Wervershoof aangezien de Kromme Leek over die afstand stroomt. Aan de oostzijde wordt het gebied begrensd door de voormalige Bulledijk die deze Kromme Leek van de zee moest afsluiten en aan de westzijde door de waaierverkaveling van de Wognum.
Rondom het gehucht Wijzend heeft men niet lang geleden een ruilverkaveling totstand gebracht en is het oorspronkelijke karakter van de verkaveling geheel verstoord. Ten Zuiden van de Wijkgouw is deze echter nog oorspronkelijk en heeft er ook nauwelijks schaalvergroting plaatsgevonden. De kavels worden gescheiden door sloten.

Zwaag
Het kleine stukje dat aan de zuidzijde van de Kromme Leek ligt en nog binnen de huidige gemeente Wognum valt, is ook weer een 11de-eeuwse opgestrekte veenverkaveling, uitgegaan van de zuidelijke oever van de Kromme Leek.
Het behoort tot de verkaveling van Zwaag, die aan de westzijde begrensd wordt door het Keern, aan de zuidzijde door de Grote Wijzend en aan de oostzijde Noorder Boekerweg. Oorspronkelijk liep dit gebied door tot

Venhuizen. Na de ruilverkaveling van Westwoud, waar dit stukje ook deel van uitmaakte, is hier enige schaalvergroting opgetreden. De kavels worden gescheiden door sloten.

3.2 Landschapsbeeld

Dit gebied is een open en besloten, vlak agrarisch gebied met linten van bebouwing en beplanting langs de wegen en forse beplantingselementen in de vorm van boomgaarden. Beelddragers in dit gebied zijn de kerktorens van Midwoud, Nibbixwoud, Benningbroek en Wognum.

4. Infrastuctuur

4.1 Landwegen

De wegen in de gemeente Wognum lopen hoofdzakelijk in een boogvorm evenwijdig aan elkaar als gevolg van het feit dat zij in een gebied met een waaierverkaveling gelegen zijn die, zoals boven reeds vermeld, begrensd wordt door de boogvormige Achterwijzend en de Baarsdorpermeer. De weg Wadway - Wognum ligt op een kreekrug. De Zomerdijk is vermoedelijk aangelegd als een ontginningsfase in dit gebied. De weg Wognum-Nibbixwoud loopt min of meer horizontaal en evenwijdig met de Zwaagdijk. Eerstgenoemde weg heeft als ondergrond terpen die, onderling verbonden door een dijk, een wal in dit geval, twee kreekruggen met elkaar verbinden. De Zwaagdijk, waarop ook een weg loopt, is vermoedelijk in de 13de eeuw aangelegd tegen de Kromme Leek. In 1850 waren alle wegen in de huidige gemeente Wognum verhard, behalve de Zomerdijk, die dat aan het einde van de 19de eeuw ook was. Rond 1940 blijkt het kaartbeeld niet veranderd. De enige weg die er dan bij is gekomen is de E10. Ook tegenwoordig is er in dit beeld niet veel veranderd.

4.2 Waterwegen

De waterwegen in dit gebied dienden en dienen nog steeds hoofdzakelijk voor de afwatering. Slechts enkele sloten zijn enigszins bevaarbaar. Ook in die delen van het gebied waar een ruilverkaveling heeft plaatsgevonden is hierin weinig verandering gekomen.

4.3 Dijken en kaden

De enige twee echte dijken in dit gebied, de Zomerdijk en de Zwaagdijk dateren van vóór 1850. De eerstgenoemde dijk is mogelijk een fase in het ontginningsblok Baarsdorpermeer-Achterwijzend. Hij dient als ondergrond voor een van de wegen in dit gebied. De Zwaagdijk is vermoedelijk in de 13de eeuw aangelegd tegen de Kromme Leek. Ook hierop is een weg aangelegd. De weg Wognum-Nibbixwoud is, zoals reeds vermeld, geen echte dijk maar een wal.

4.4 Spoorwegen

In 1898 werd in dit gebied de stoomtramlijn Wognum-Schagen geopend die in 1909 van Wognum tot Hoorn doorgetrokken werd. Haltes aan deze tramlijn waren Wadway en Wognum. Ook liep in door dit gebied het tracé van de stoomtrein Hoorn-Medemblik met een halte te Zwaagdijk.

5. Nederzettingsstructuur

5.1 Algemeen

De nederzettingsstructuur van de gemeente Wognum wordt voornamelijk bepaald door de kreekrug waarop Wadway en Wognum gelegen zijn, de evenwijdig daaraan lopende Zomerdijk en de wal die de kreekrug waarop Nibbixwoud en Wijzend gelegen zijn met elkaar verbindt. Het aantal inwoners van deze gemeente is in de loop der tijd geleidelijk toegenomen.

5.2 Wognum

Dit dorp had rond 1850 een tweezijdige lintbebouwing met enige verdichting op de kruising van de Wognummerweg met de weg Wognum-Nibbixwoud.
De kaart van het einde van de 19de eeuw geeft hetzelfde beeld te zien. Rond 1940 was er evenmin veel veranderd.
Na 1945 is het dorp zowel aan de west- als aan de oostzijde van de Wognummerweg flink uitgebreid. Het dorp heeft een kern, gevormd door de kerk, de pastorie, het café en een concentratie van bebouwing. De tweezijdige lintbebouwing bestaat nog steeds. Enkele boerderijen staan schuin op de weg en herinneren op deze manier nog aan de oude verkavelingsstructuur van vóór de ruilverkaveling hier.

5.3 Nibbixwoud

Rond 1850 had Nibbixwoud een hoofdzakelijk enkelzijdige lintbebouwing aan de noordzijde van het dorp met aan het oosteinde een bebouwingsverdichting. Aan het einde van de 19de eeuw is de bebouwing aan het oosteinde dubbelzijdig geworden. Voor het overige is er dan niets veranderd. Ca. 1940 is de lintbebouwing overal tweezijdig, maar is het aantal huizen behoorlijk verminderd. Na 1945 is het dorp aan de noordzijde flink uitgebreid. Voor het overige is de lintbebouwing is nog steeds tweezijdig. Het dorp heeft geen echte kern.

5.4 Zwaagdijk-West

Rond 1850 had dit dorp een tweezijdige lintbebouwing. Aan het einde van de 19de eeuw is het kaartbeeld hetzelfde, doch is het aantal huizen enigszins toegenomen. Rond 1940 is hier geen verandering in gekomen. Na 1945 is het aantal huizen behoorlijk toegenomen. De tweezijdige lintbebouwing bestaat nog steeds.

5.5 Buitengebied

Het buitengebied was rond 1850 nauwelijks bebouwd. In Wijzend en Leek stonden slechts enkele huizen. Beide gehuchten hadden een enkelzijdige lintbebouwing. Aan het einde van de 19de eeuw is de bewoning hier enigszins toegenomen en rond 1940 nog wat meer. De bebouwing is dan dubbelzijdig geworden. Na 1945 zijn de huizen in Wijzend behoorlijk in aantal toegenomen, doch Leek is net zo klein gebleven als het vóór laatstgenoemd tijdstip was.

6. Bebouwingskarakteristiek

In de gemeente Wognum was er in de MIP-periode zowel een concentratie van bebouwing in de kernen Wognum, Nibbixwoud, en Zwaagdijk-West als een verspreid liggende bebouwing in het buitengebied aanwezig.
Er was tussen 1850-1940 voornamelijk sprake van verdichting van de lintbebouwing; zowel woonhuizen als agrarische bedrijven werden in de kernen en het buitengebied gebouwd.
Uitbreiding vond voornamelijk na de MIP-periode plaats.

6.1 Wognum

De kern van het dorp Wognum wordt gevormd door de laat gotische Nederlands Hervormde Kerk met een begraafplaats uit de MIP-periode. Tegenover de kerk aan de Raadhuisstraat ligt de voormalige pastorie uit 1870. De pastorie bestaat uit twee bouwlagen met kapverdieping onder schilddak, de voorgevel heeft een regelmatige traveeindeling met een centraal geplaatst entree. Het entree wordt geaccentueerd door pilasters en een door consoles gedragen balkon. Hoekpilasters met blokmotief dragen de kroonlijst. Opvallend zijn de geknikte vensters met geknikte wenkbrauwen en de serre met glas-in-lood vensters aan de oostzijde.
Het pand onderscheidt zich door de schaal en de strenge geleding van de overige bebouwing in de gemeente.
De stolpboerderij uit 1879 met erker en klokgevel met sierstukken aan de kerkstraat vormt een imposante afsluiting van de Raadhuisstraat.
Aan de Kerkstraat liggen zowel agrarische bedrijven als woonhuizen.
De laatste zijn voornamelijk huizen onder zadel- of mansardekap, een enkele keer verrijkt met glas-in-lood vensters. De boerderijen bestaan meestal uit het stolptype met hoekpilasters, kroonlijst en een verhoogde middenpartij, of uit het type boerderij met woonhuis. Opvallend zijn de veel voorkomende ronde schoorstenen, een enkele keer met datering, en de spiegels op de daken. Aan de Kerkstraat 70 staat het klooster, thans kantoor, bestaat uit een U-vormig plattegrond, twee bouwlagen en een kapverdieping. De regelmatige gelede voorgevel wordt versierd door banden van bijzonder metselverband en afgesloten door een rondboogfries. De ingang is centraal geplaatst en wordt afgesloten door een verhoogde trapgevel.
De kerk tegenover het klooster is door een nieuwe Kerk vervangen, de kleine rooms katholieke school en de onderwijzerswoning eveneens op het kruispunt Kerkstraat/Kerkweg hebben een andere functie gekregen.
De Kerkstraat gaat over in de Westeinderweg en vervolgens in Wadway. Hierlangs bevinden zich voornamelijk langs de weg verspreid liggende agrarische bedrijven, merendeels stolpen met kroonlijst, hoekpilasters en verhoogde middenpartij of royale dakkapel.
Ten oosten van de dorpskern aan de spoorlijn Hoorn-Medemblik ligt het voormalige station Wognum-Nibbixwoud.

6.2 Nibbixwoud

Nibbixwoud kan hoofdzakelijk gekarakteriseerd worden als een lintdorp, de Dorpsstraat, met een uitbreiding aan de noordzijde. De tweezijdige bebouwing bestaat zowel uit woonhuizen als uit agrarische bedrijven.
De woonhuizen zijn voornamelijk woningen onder zadel- of mansardekap. De detaillering bestaat deels uit de toepassing van glas-in-lood vensters en/of gesneden windveren.

De agrarische bedrijven zijn het type stolpboerderij met kroonlijst, hoekpilasters en verhoogde middenpartij of royale dakkapel, of uit een boerderij met woonhuis.

Het voormalige raadhuis is direkt tegen de voormalige Nederlands Hervormde kerk Bessie uit 1834 gebouwd, een sobere kerk met spitsboogvensters, een ruiter en torenspits.
Opvallend is de Rooms Katholieke kerk St. Cunera. Dit is een neogotische bakstenen kruisbasiliek met fronttoren uit 1875-78 gebouwd naar ontwerp van architect A.C. Bleijs. Naast de kerk is de bijbehorende pastorie gebouwd, de begraafplaats is eveneens uit de MIP-periode.
Ten noorden van de Dorpsstraat ligt Wijzend, langs deze weg heeft voornamelijk na de MIP-periode verdichting plaatsgevonden en werden de meeste stolpen gebouwd.

6.3 Zwaagdijk-West

Zwaagdijk-West is een lintdorp waar nauwelijks bebouwing uit de MIP-periode aanwezig is. De bebouwing is veelal gewijzigd, een gaaf voorbeeld is de stolpboerderij, Zwaagdijk 419, uit 1879, een Noordhollandse stolpboerderij met hoekpilasters, kroonlijst en een dakkapel. De stolp staat tegenover de kerk. De Rooms Katholieke kerk St. Jacobus de Meerdere naar ontwerp van architect J.A.M. Bekkers uit 1929-31 is een sobere bakstenen kruiskerk.

6.4 Buitengebied

In het buitengebied liggen woonhuizen en boerderijen verspreid langs wegen en sloten.
Ten zuidwesten van het dorp Wognum ligt de poldermolen van de Kerkepolder, een zwart geteerd houten weidemolentje uit ca. 1890 en vormt een beeldbepalend element in het landschap.
Aan de Grote Zomerdijk 20 staat nog een restant van de poldermolen uit 1820, na 1880 korenmolen.
De Hoornse weg is aan beide zijde bebouwd voornamelijk met woningen uit de MIP-periode. De weg werd afgesloten door een herenboerderij waarvan alleen het voorhuis nog bestaat, met zijn zware verticale accenten en koppen van een koe, schaap en paard in de geveltop.

Verantwoording Inventarisatie

Bij de inventarisatie van objecten uit de periode 1850-1940, de MIP-periode, is in de gemeente Wognum gekeken naar de gaafheid, situering, detaillering en de eventuele architectuur- of lokaal historische waarde. De oorspronkelijke functie van de objecten was eveneens een criterium voor het plaatsen op de inventarisatielijst, zo werden de kerken en molens uit de MIP-periode vanwege de functionele waarde geïnventariseerd.
Er is getracht om een overzicht te geven van de meest gave exemplaren van de verschillende types woonhuizen en agrarische bedrijven.
De gemeente Wognum kende in de MIP-periode voornamelijk verdichting en uitbreiding langs de bestaande lintbebouwing. Inventarisatie op basis van een stedebouwkundige typologie was daarom niet relevant.

Geraadpleegde archieven en literatuur

Archieven

Oud-archief gemeente Wognum
Nieuw-archief gemeente Nibbixwoud

Literatuur

Kok, J., *Stoomtrams rond Hoorn*, Schoorl, 1982.

Kooiman, D., *De Zeeweringen en waterschappen van Noord-Holland*, Haarlem, 1936.

Bureau Maas, *Landschapsonderzoek Noord-Holland, regio D*: West-Friesland. Uitgevoerd in opdracht van de Dienst Ruimte en Groen (voorheen PPD) van de provincie Noord-Holland, Haarlem, 1989.

Pons, L.J. en Oosten, M.F., *De bodem van Noord-Holland*, Wageningen, 1974. Uitgave Stichting voor Bodemkartering.

Rapport der provinciale commissie ter bestudering van de gemeentelijke indeling van Noord-Holland. Tweede deel. Voorstellen der commissie voor A. De Kop van Noord-Holland en B. West-Friesland, uitgegeven door gedeputeerde staten van Noord-Holland, 1951.

Vries, G. de, *De Zeeweringen en waterschappen van Noord-Holland*, Haarlem, 1864. 1e uitgave.

Vries, G. de, *De Zeeweringen en waterschappen van Noord-Holland*, Haarlem, 1894. 2e uitgave.

Tabel Bevolkingsontwikkeling gemeente Wognum

	1851	1860	1870	1875	1880	1890
Wognum	1.256	1.380	1.499	1.549	1.641	1.779
Nibbixwoud	707	870	1.041	1.133	1.199	1.100

	1900	1910	1920	1925	1930	1940
Wognum	1.668	1.744	1.906	1.896	2.061	2.309
Nibbixwoud	1.032	1.117	1.303	1.345	1.437	1.540

Huidige gemeente Wognum: **7.367**

Herkomst afbeeldingen

1. MIP-inventarisatiegebieden Noord-Holland I t/m X

2. Kaartbeeld van de voormalige gemeenten Wognum en Nibbixwoud rond 1850; Militaire Topografische kaart, verkend 1849-1850. Gegraveerd 1854.

3a. De voormalige gemeente Wognum rond 1865; J. Kuyper, Gemeenteatlas van de provincie Noord-Holland, 1869. Groningen, 1984.

3b. De voormalige gemeente Nibbixwoud rond 1865; J. Kuyper, *Gemeenteatlas van de provincie Noord-Holland,* 1869. Groningen, 1984.

4. Kaartbeeld van de voormalige gemeenten Wognum en Nibbixwoud rond 1900, *Historische Atlas Noord-Holland,* Den Ilp 1989.

5. Kaartbeeld van de voormalige gemeenten Wognum en Nibbixwoud rond 1940; Army Map Service, Washington D.C., 1943.

6. Gemeente Wognum in 1989, *Grote Provincie Atlas Noord-Holland,* Groningen 1989.

7. De voormalige grenzen van de gemeenten Wognum en Nibbixwoud voorzover deze binnen de huidige gemeente Wognum vallen, getekend door ateur.

8. De voornaamste waterwegen in de voormalige gemeenten Wognum en Nibbixwoud rond 1850, getekend door auteur.

9. De voornaamste waterwegen in de voormalige gemeenten Wognum en Nibbixwoud rond 1940, getekend door auteur.

10. De voornaamste dijken, kaden en wegen in de voormalige gemeenten Wognum en Nibbixwoud rond 1850, getekend door auteur.

11. De voornaamste dijken, kaden en wegen in de voormalige gemeenten Wognum en Nibbixwoud rond 1940, getekend door auteur.

12. Bodemkaart, *De Bodem van Noord-Holland,* Wageningen 1974.

1. MIP-inventarisatiegebieden Noord-Holland

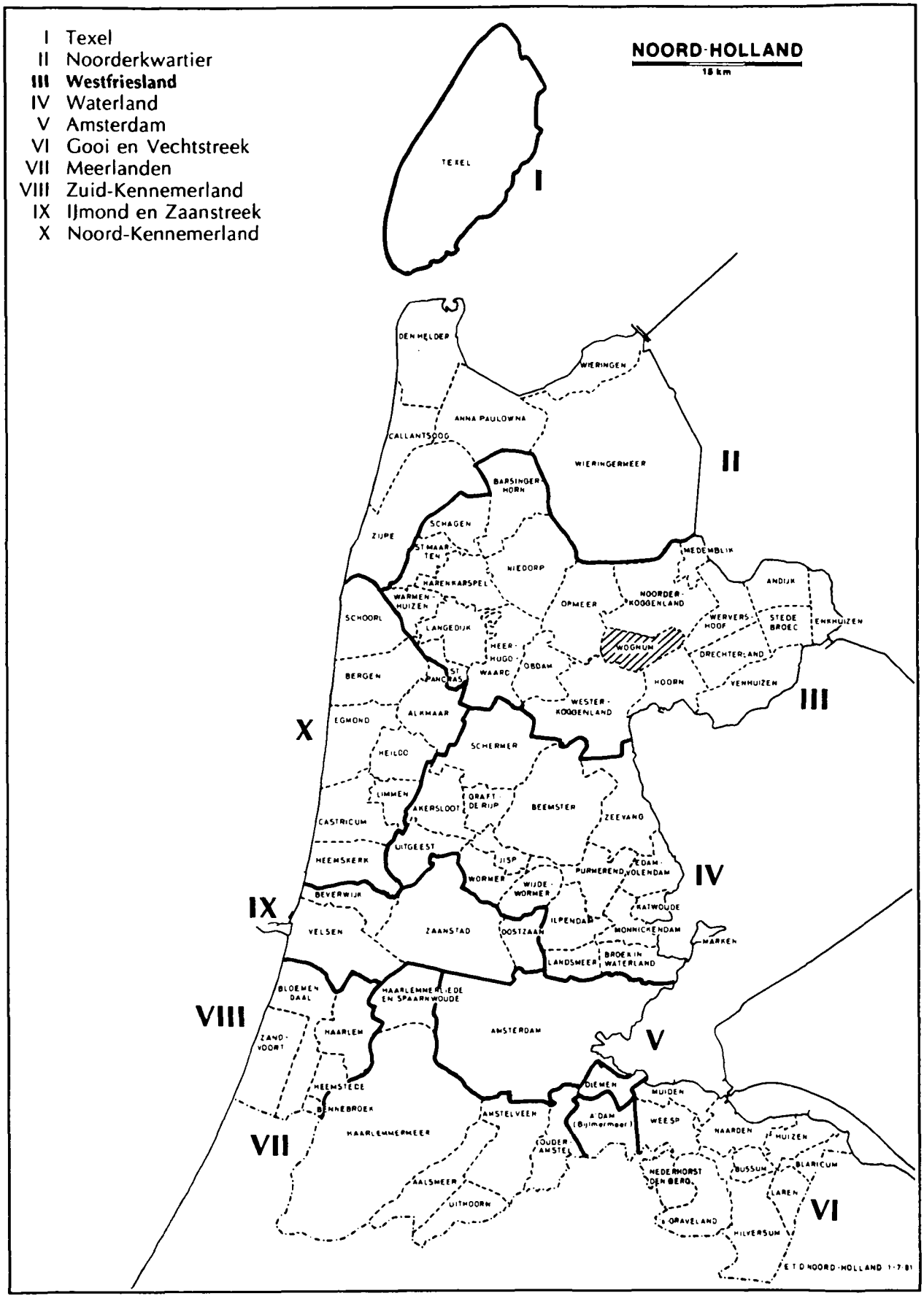

Wognum

2. Kaartbeeld van de voormalige gemeenten Wognum en Nibbixwoud rond 1850

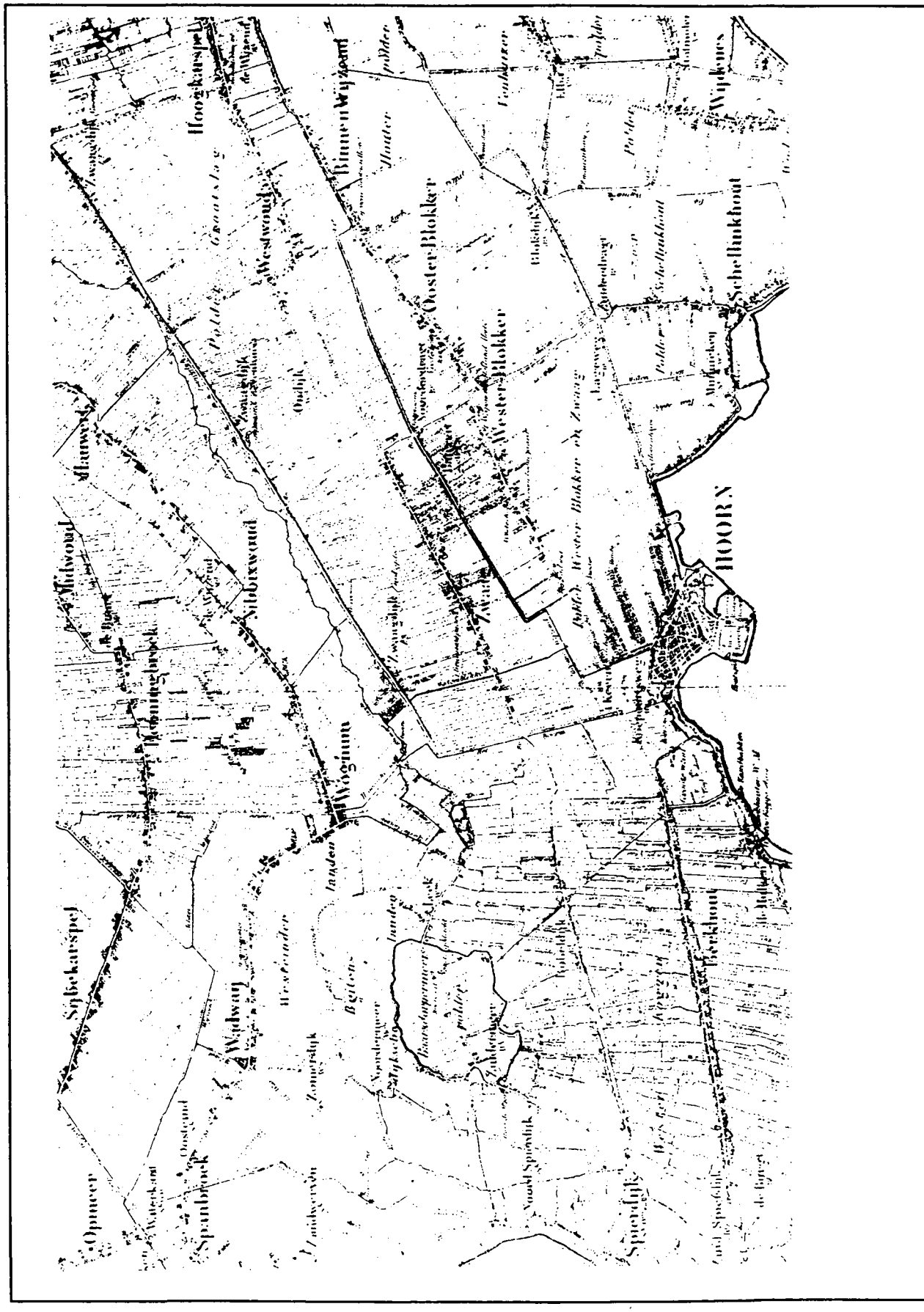

3a. De voormalige gemeente Wognum rond 1865

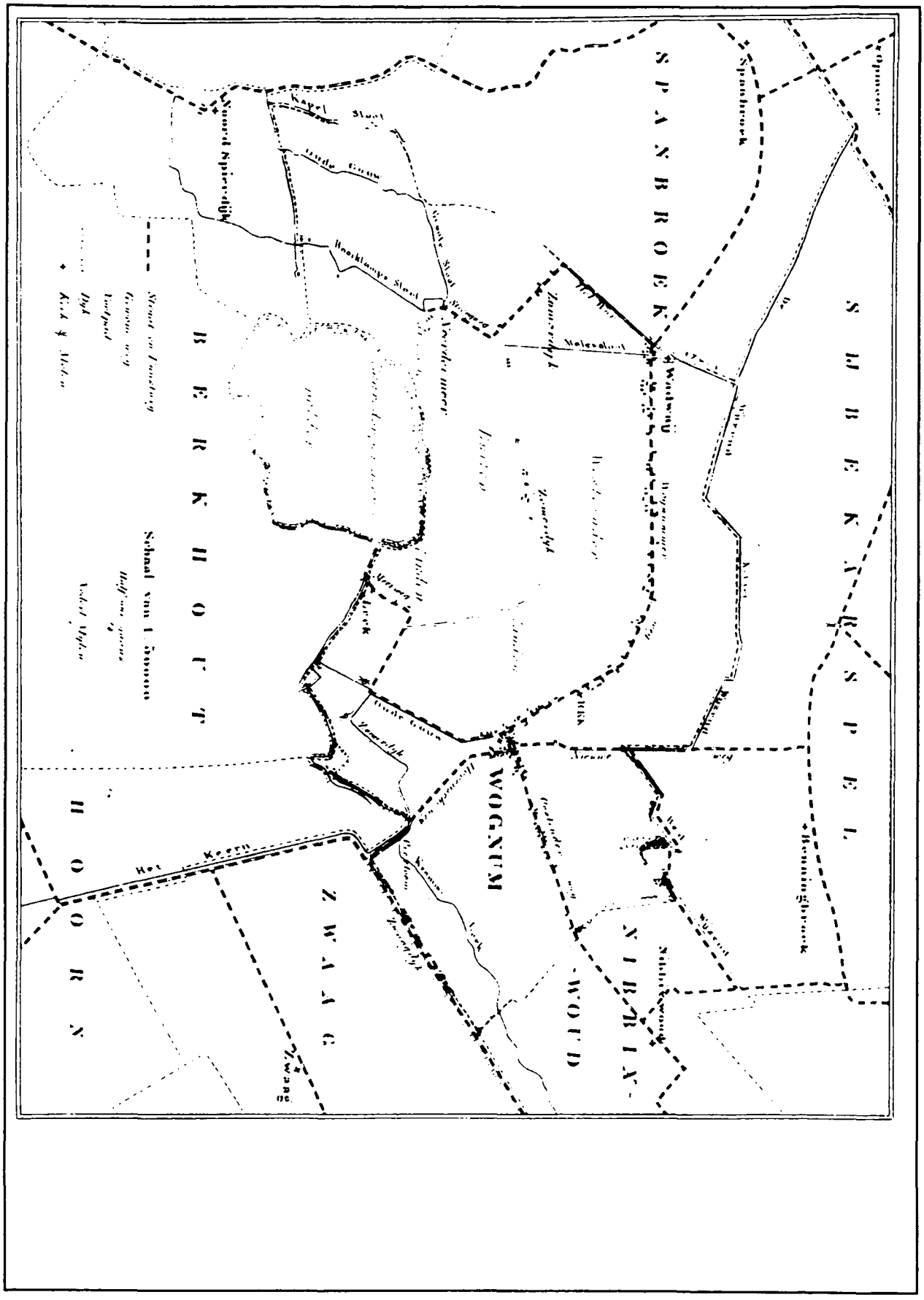

3b. De voormalige gemeente Nibbixwoud rond 1865

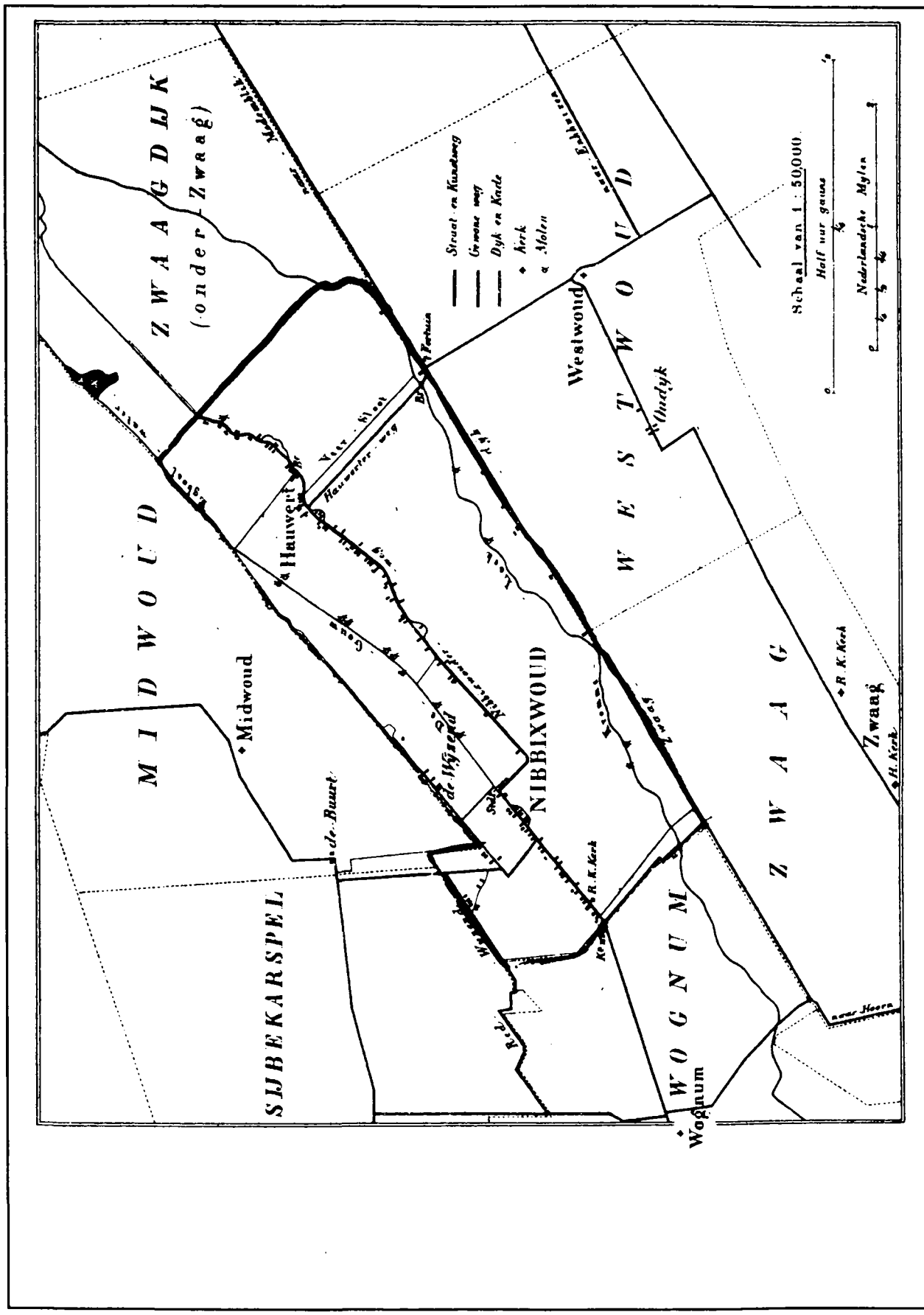

4. Kaartbeeld van de voormalige gemeenten Wognum en Nibbixwoud rond 1900

5. Kaartbeeld van de voormalige gemeenten Wognum en Nibbixwoud rond 1940

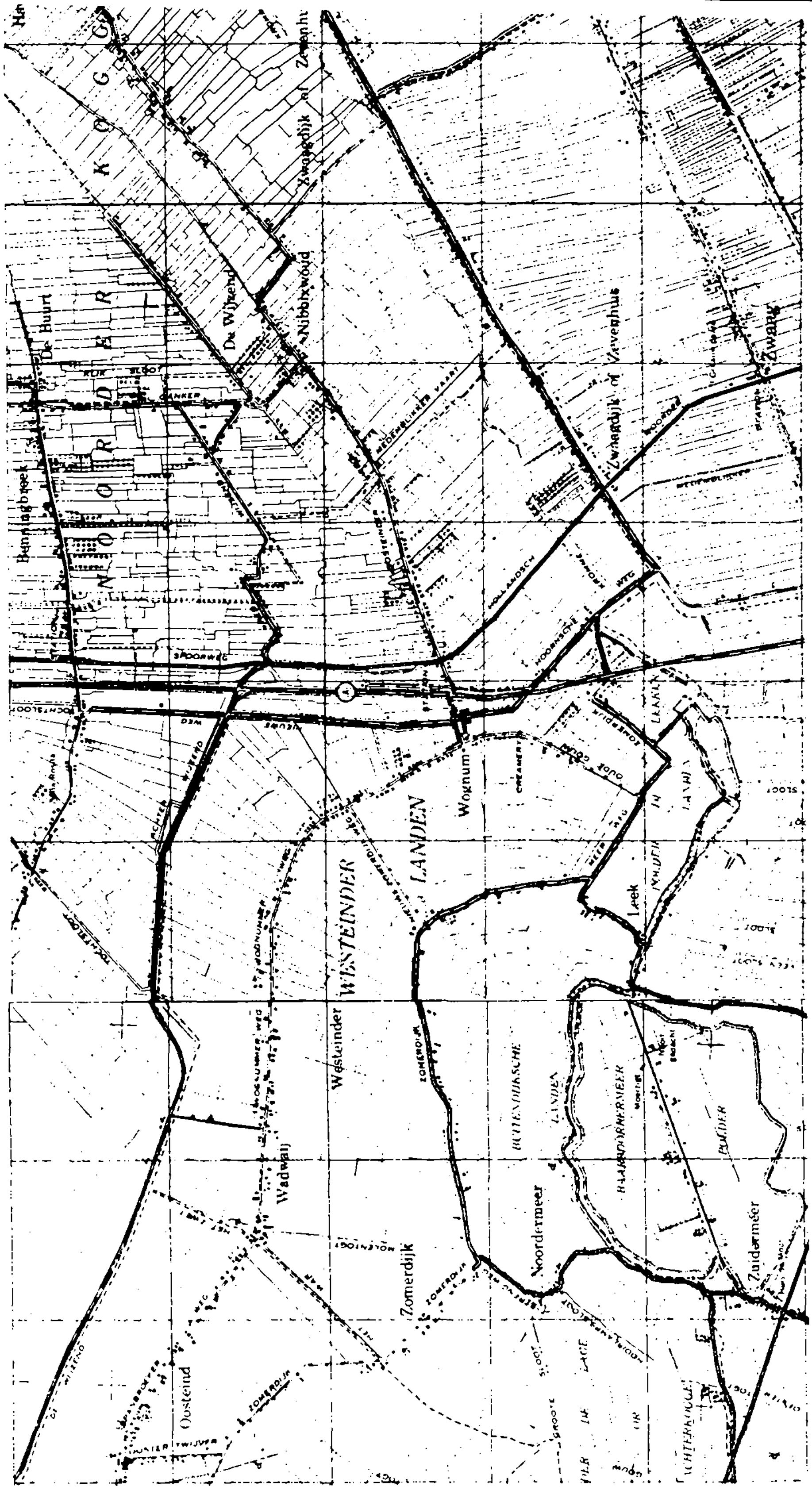

6. De gemeente Wognum in 1989

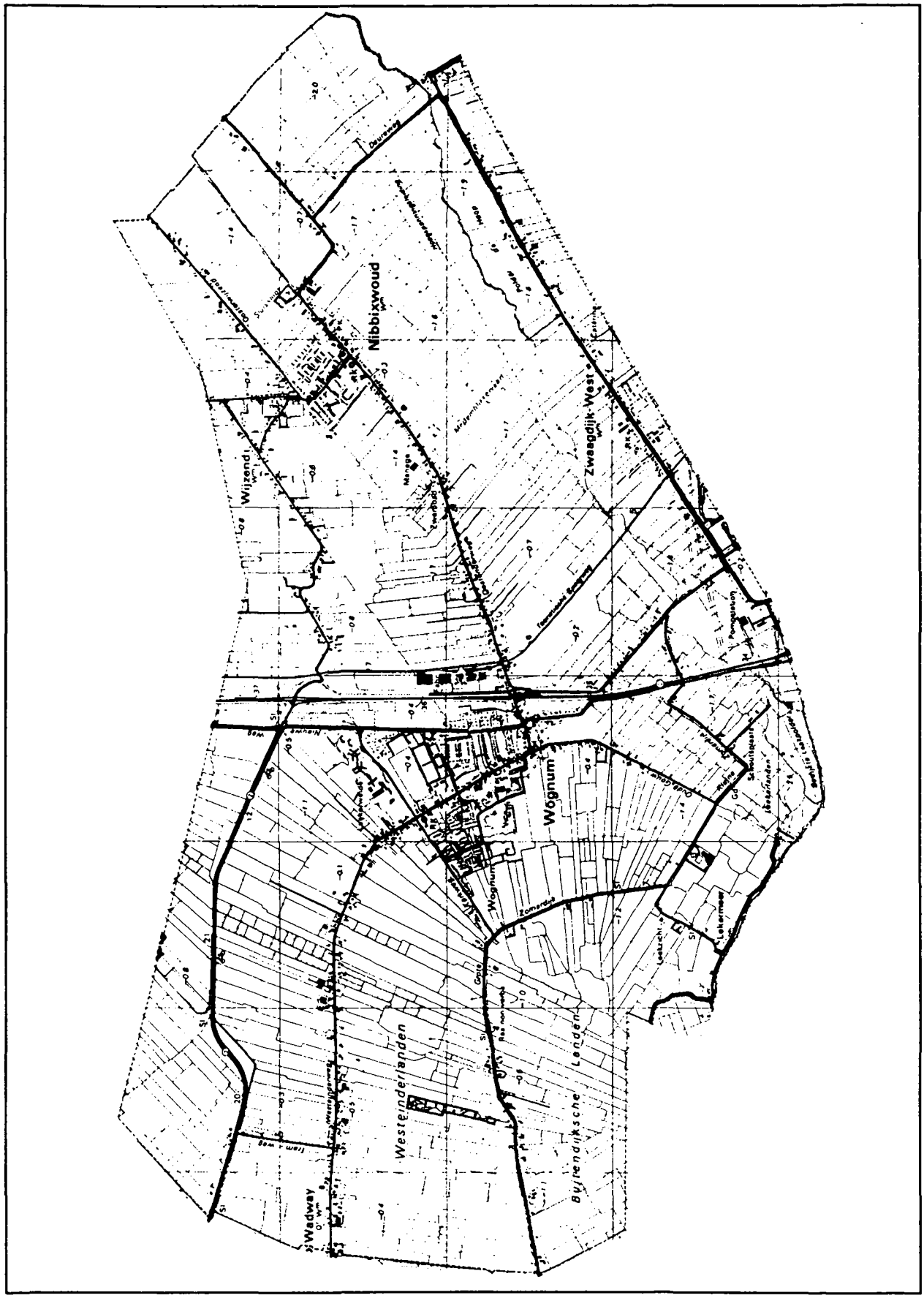

7. De voormalige grenzen van de gemeenten Wognum en Nibbixwoud

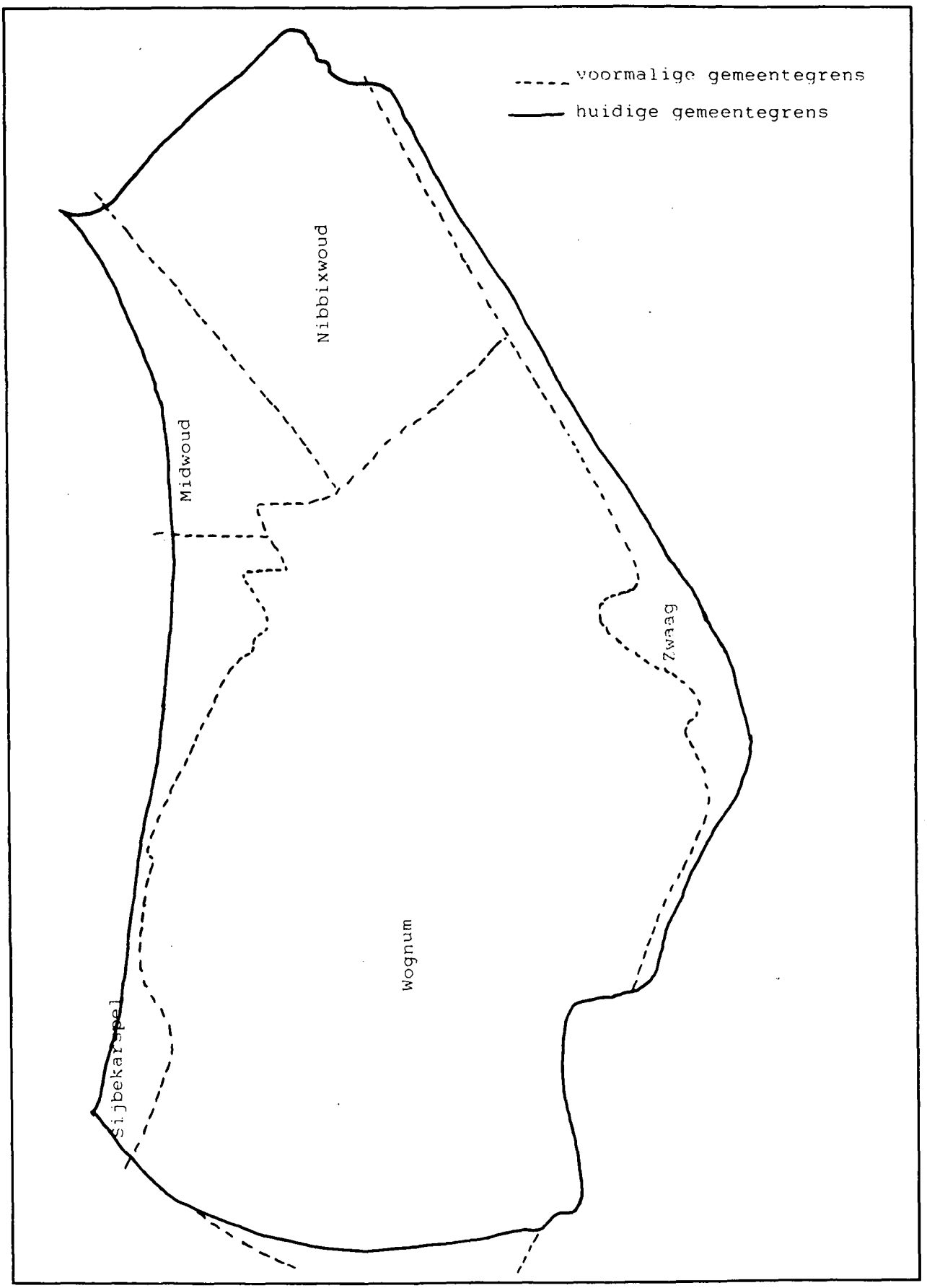

8. De voornaamste waterwegen in de voormalige gemeenten Wognum en Nibbixwoud rond 1850

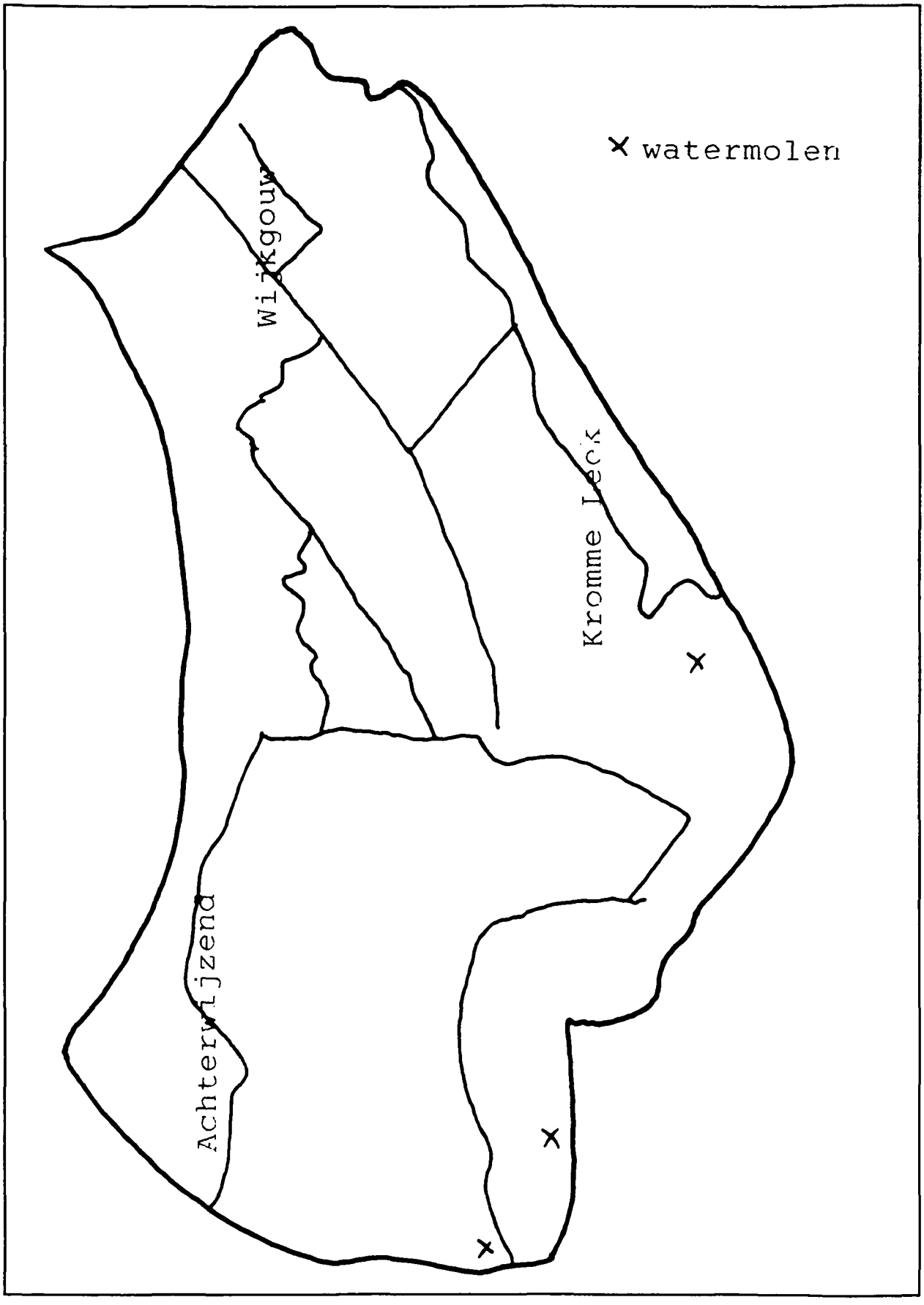

9. De voornaamste waterwegen in de voormalige gemeenten Wognum en Nibbixwoud rond 1940

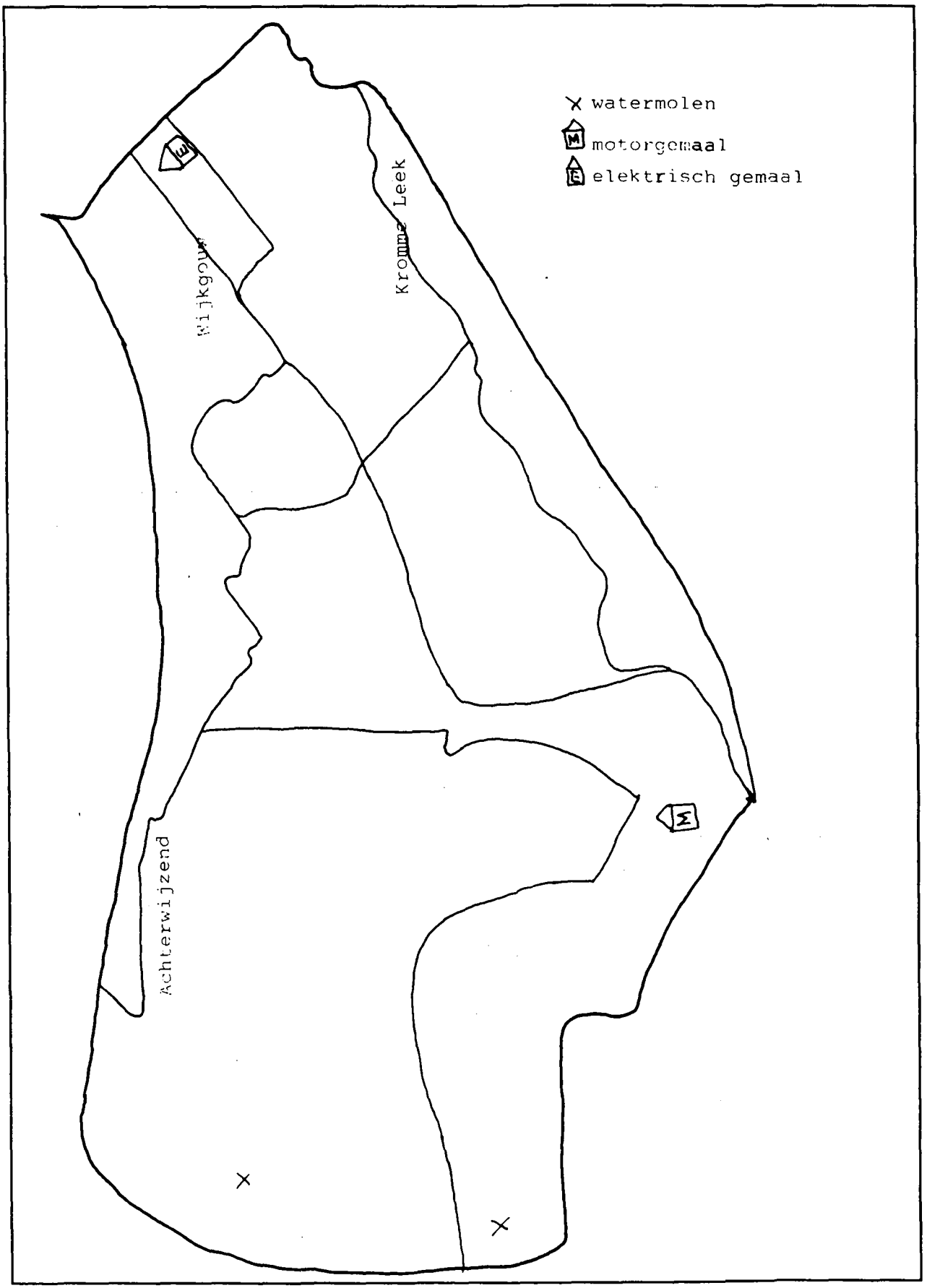

10. De voornaamste dijken, kaden en wegen in de voormalige gemeenten Wognum en Nibbixwoud rond 1850

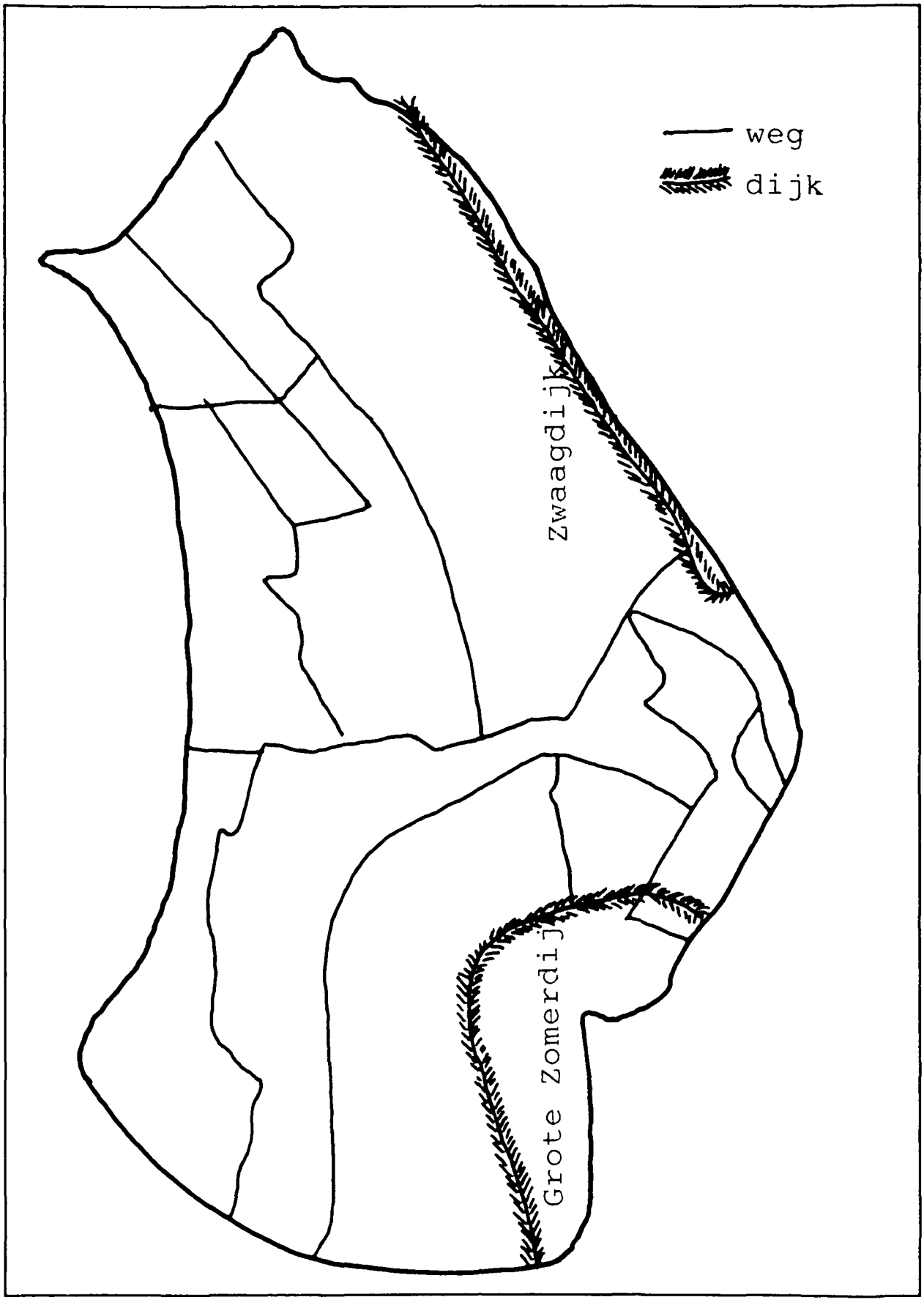

11. De voornaamste dijken, kaden en wegen in de voormalige gemeenten Wognum en Nibbixwoud rond 1940

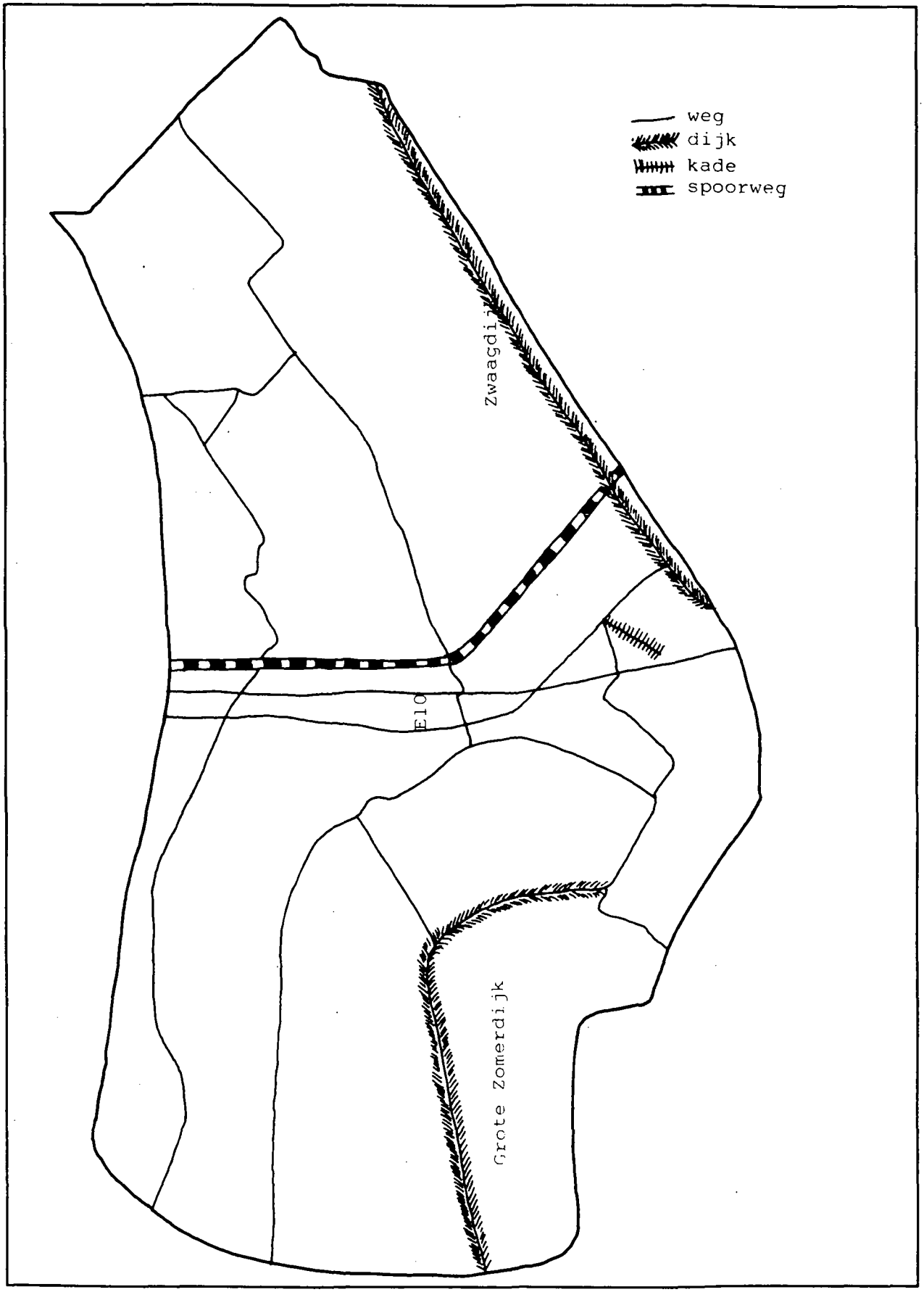

12. Bodemkaart

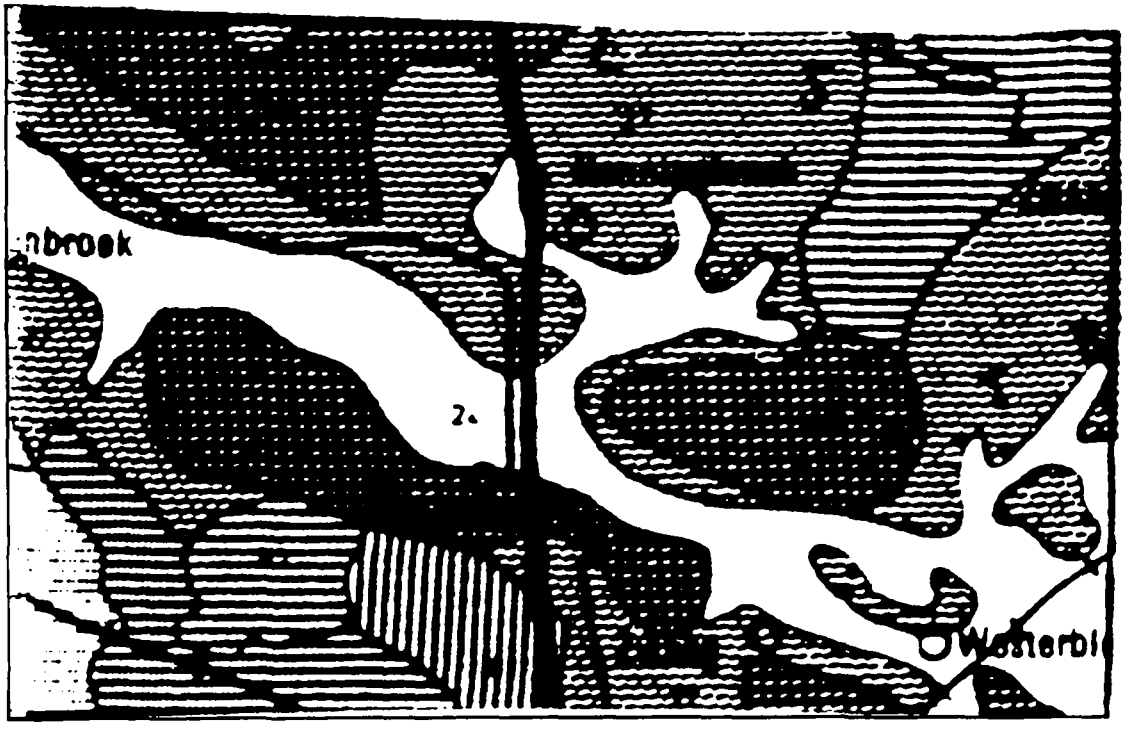

24 kleiïg zand en sterk zandige klei

zware klei

complex van kleiïg zand tot matig zware klei

Wognum

Register

Gemeente Wognum/Wognum

001	Kerkstraat 1	Dubbelwoonhuis	9478
002	Kerkstraat 23	Woonhuis	9479
003	Kerkstraat 29	Boerderij	9480
004	Kerkstraat 70	Kantoor	9481
005	Kerkstraat 71	Boerderij	9482
006	Kerkstraat 74; 76	Garage met woonhuis	9483
007	Kerkstraat 84	Woonhuis	9484
008	Kerkstraat 88	Woonhuis	9485
009	Kerkstraat 90	Boerderij	9486
010	Kerkstraat 102	Boerderij	9487
011	Oosteinderweg 9	Woonhuis	9488
012	Oosteinderweg 33	Woonhuis met schuur	9489
013	Oude Gouw	onbekend	9490
014	Oude Gouw 40	Woonhuis	9491
015	Oude Hoornseweg 9	Woonhuis	9492
016	Parallelweg 33	Woonhuis	9493
017	Raadhuisstraat 3	Kantoor	9494
018	Raadhuisstraat 12	Woonhuis	9495
019	Raadhuisstraat bij 15	Begraafplaats	9496
020	Spoorstraat 2	Woonhuis	9497
021	Wadway 5	Boerderij	9498
022	Wadway 8 A	Boerderij	9499
023	Wadway 9	Boerderij	9500
024	Wadway 13	Boerderij	9501
025	Westeinderweg 10	Boerderij	9502
026	Westeinderweg 20	Boerderij	9503
027	Westeinderweg 25	Boerderij	9504
028	Westeinderweg 33	Boerderij	9505

Gemeente Wognum/Nibbixwoud

029	Dorpsstraat bij 24	Schuren	9506
030	Dorpsstraat 46	Woonhuis	9507
031	Dorpsstraat 49	Woonhuis	9508
032	Dorpsstraat 52	Boerderij	9509
033	Dorpsstraat 53	Kerk	9510
034	Dorpsstraat bij 53	Begraafplaats	9511
035	Dorpsstraat 54	Boerderij	9512
036	Dorpsstraat 55	Pastorie	9513
037	Dorpsstraat 57	Boerderij	9514
038	Dorpsstraat 60	Ontmoetingscentrum	9515
039	Dorpsstraat 61	Woonhuis	9516
040	Dorpsstraat 67	Woonhuis	9517
041	Dorpsstraat 79	Garage	9518
042	Dorpsstraat 82	Boerderij	9519
043	Dorpsstraat 85	Woonhuis	9520
044	Dorpsstraat 117	Boerderij	9521
045	Ganker 2	Woonhuis	9522

Gemeente Wognum/Zwaagdijk-West

046	Van der Deureweg	Brug	9523
047	Zwaagdijk 404	Kerk	9524
048	Zwaagdijk 419	Boerderij	9525

Gemeente Wognum/Buitengebied

049	Hoornseweg 37	Woonhuis	9526
050	Grote Zomerdijk 13	Woonhuis	9527
051	Grote Zomerdijk 17	Boerderij	9528
052	Grote Zomerdijk bij 20	Bergplaats	9529
053	Wijzend 27	Woonhuis	9530
054	Wijzend 53	Boerderij	9531

Colofon

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Noord-Holland
Dreef 3, 2012 HR Haarlem
telefoon 023 14 31 43

Samenstelling
mw. drs. H.S. Danner en mw. drs. P.E. Devillee
Afdeling Cultuur & Educatie, Cluster Monumentenzorg
Dienst Welzijn, Economie en Bestuur

Vormgeving, zetwerk en drukwerk
Bureau Grafische Produktie
Centrale Bestuursdienst

Oplage
300 exemplaren

Haarlem, februari 1994

Wognum